

Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi

Bodenmarken auf den Keramikgefäßen aus Stará Boleslav

Ladislav Varadzin

Záměrem tohoto textu je zpřístupnit specifickou kategorii archeologického pramene (keramické značky) a upozornit na možnosti jeho využití pro studium dějin hrnčířství a distribuce keramiky. Prezentován je jeden z našich nejrozsáhlejších souborů, shromážděný v raně středověkém hradišti Stará Boleslav. Sledovány jsou podíly značené keramiky, dále identické značky, jejich distribuce na lokalitě a konečně technologické vlastnosti výrobků, které pocházejí z těžce dílny.

značky – keramika – raný středověk – Stará Boleslav – dvorec – distribuce – hrad

Maker's marks on the bases of ceramic vessels from Stará Boleslav. The aim of this text is to make available a specific category of archaeological resource (ceramic maker's marks) and to draw attention to the opportunities for the use of this resource in studying the history of pottery and the distribution of ceramics. One of the largest available assemblages is presented, that which was brought together in the Early Medieval castle at Stará Boleslav. The article considers the proportion of marked ceramics, as well as identity markers, their distribution over the site and lastly the technological properties of those products that came from these workshops.

maker's marks – ceramics – Early Middle Ages – Stará Boleslav – courts – distribution – castle

Problematika značek: východiska a teze

Značkám byla v literatuře věnována poměrně značná pozornost již od sklonku 19. století. Jistá přitažlivost mnoha obrazců podněcovala snahy objasnit důvody, které dávny hrnčíře vedly k jejich uplatňování. Vznikla tak celá řada hypotéz, které ale při bližším studiu vzbuzují nedůvěru. Jejich společným znakem je nepravděpodobný předpoklad, že během pěti- až šestisetleté existence značek zůstávala jejich funkce neměnná (k dějinám bádání a kritice podrobně Varadzin 2004, 178–181).

Značky lze studovat i bez ohledu na znalost jejich funkce, tzn. že lze oddělit příčiny jejich vzniku od faktorů výskytu (kvantita, prostor, čas).¹ To s sebou pochopitelně přináší jistá omezení v interpretaci, takto pojaté studium však už prokázalo,² že je schopné přinést

¹ Tento text je výtahem z rozsáhlejší nepublikované práce (Varadzin 2002), která obsahuje podrobný popis pramenného fondu a užitých pracovních postupů.

² Jeden z prvních badatelů, který tuto cestu naznačil v mnoha studiích, byl W. Hołubowicz. Připomeňme především jeho práci věnovanou raně středověkému hrnčířství s využitím nálezů z hradiště v Opolí (Hołubowicz 1965). Předpojatostí ohledně funkce značek byla vzácně již v 60. letech oproštěna studie B. Lepówny (1968), která se jejich prostřednictvím pokoušela zjistit množství hrnčířských dílen zásobujících raně středověký Gdaňsk, sledovat dědění dílny v hrnčířských rodinách, vypočíst dobu existence jednoho hrnčířského kruhu a pokusila se vymezit datovací potenciál značek. Její práce se stala určitým vzorem pro publikaci velkých souborů keramiky z jedné

užitečné poznatky. Lze předpokládat, že forma výskytu keramických značek, zejména podoba jejich kvantitativního a prostorového uspořádání v lokalitě, odráží mechanismy distribuce³ a konzumpce keramických výrobků. Značky můžeme studovat jako identifikátory jednotlivých dílen.⁴ Základním metodickým východiskem jsou dvě skutečnosti:

1. Hrnčíři opatrovali dna svých výrobků značkami.

Tato nijak překvapivá skutečnost má některá úskalí. Na základě nádob, které můžeme přiřadit k jedné dílně,⁵ lze vyvodit, že hrnčíři značili jenom část své produkce. Důvody neznáme, je ale zřejmé, že to snižuje možnosti sledování jejich výrobků na základě značek v nálezovém fondu. Množství značených výrobků lze vyjádřit procentuálně v poměru k neznačeným. Jak ještě uvidíme, podíl značené keramiky podléhal značné regionalizaci, v Čechách se nejčastěji pohyboval mezi 30–40 % celkové produkce. I když se podíl značené keramiky mohl proměňovat také v čase, se zmíněným průměrem se setkáváme průběžně v období od 10. až do konce 13. stol. (Varadzin 2004, 174). Dynamika zkoumaného jevu tedy asi nebude nijak dramatická. Ještě větší potíží je, že nevíme, jestli své nádoby značili všichni hrnčíři. Pokud nikoli, produkci takových hrnčářů pochopitelně sledovat nelze.

2. Značky pocházející z jedné dílny mají vedle shodného motivu identické provedení, neboť pocházejí z téže matrice.

Obliba plastických značek s vystupujícím reliéfem vyžadovala užívání negativních matic, které buď bylo možné umístit podle potřeby na kruh, nebo byly vyryté přímo na jeho povrchu, pak ale bylo potřeba více kruhů, aby bylo možné vyrábět i nádoby beze značek (Varadzin 2004, 165–168). Kupodivu se k těmto komplikovaným způsobům značení hrnčírů uchylovali po celý raný i vrcholný středověk, i když bylo snazší motivy na nádoby jednoduše vyrýt. Důvody neznáme, v tuto chvíli je ale důležité, že opakované užívání téže matrice zanechávalo zcela shodné otisky (v textu jsou nazývány jako *identické značky*; pojem se odlišuje od v literatuře někdy uváděných *shodných* nebo také *identických motivů*), které řadíme do *skupin identických značek* (každá obsahuje nejméně dva exempláře). Pochopitelně z toho nevyplývá, že značky měly charakter dnešní *trademark*. Naopak, hrnčíři nejraději užívali motivy uplatňované prokazatelně i v jiných dílnách (např. kříž v kruhu, prostý kříž atd.), takže identické značky z jedné matrice lze dnes stejně jako v raném středověku zjistit teprve podrobným zkoumáním.

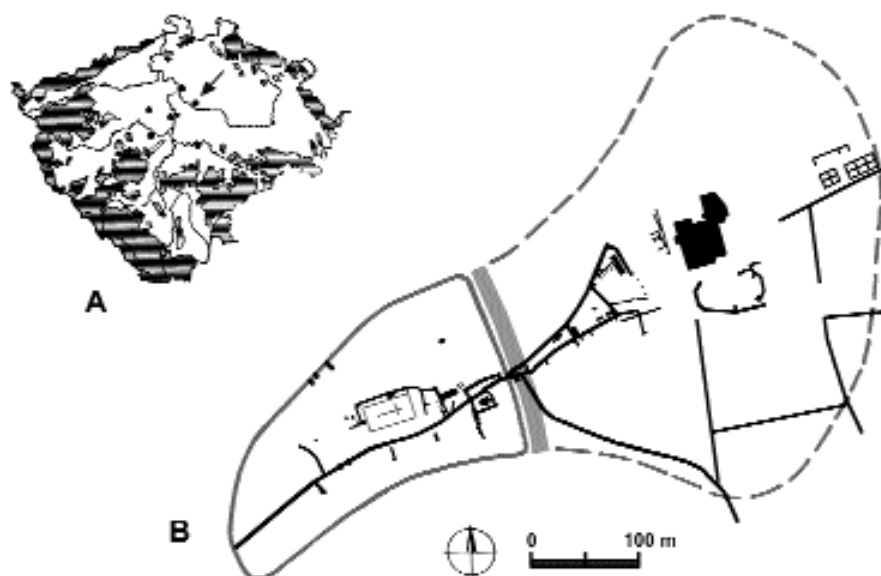
Nález identických exemplářů má nemalý význam. Protože pokládáme za absurdní představu, že by si hrnčíři matrice vyměňovali, považujeme značky za identifikátory jednotlivých dílen. Shromáždění většího počtu identických exemplářů může přiblížit charakter distribuce výrobků příslušné dílny. Zvýšený výskyt značek jedné dílny oproti ostatním v lokalitě

lokality a potažmo značek. Z českých badatelů, kteří značky využili jako pramen, aniž by ho limitovali nějakou teorií, nutno jmenovat především J. Slámu (1970) a také M. Richtera (1967; 1994), který jako jediný využil možnosti studia značek z jedné lokality a současně předložil užitečnou bilanci celé problematiky (Richter 1982).

³ Ovšem jen tu část distribuce, kdy již keramika dorazila na místo svého určení; vztah k místu produkce neznáme.

⁴ Nutno zdůraznit, že pojmy „dílna“ a „hrnčír“, které užívám jako synonyma, nemají odrážet úroveň dosažené výrobní specializace. Mají být z tohoto hlediska neutrální a lze si za nimi představit jak výrobce produkuje pouze pro vlastní spotřebu, tak specializovaného řemeslníka.

⁵ Činíme tak podle pecních vsádek, které ale máme k dispozici až od 13. století (Nekuda 1963, 64–70; Richter 1967; 1994; Snášil 1982). Pro starší období se opíráme o příznačné morfologické či technologické prvky na nádobách vázané na identické značky, které dovolují přiřadit k nim i nádoby neznačené (Sláma 1970; Vizdal 1963).

Obr. 1. A – hradiště tzv. přemyslovské domény podle *J. Slámy (1988)*; Stará Boleslav označena šipkou. B – rozmístění archeologických sond ve Staré Boleslavi.

Abb. 1. A – Burgwall bzw. Přemyslidendomänen nach *J. Sláma (1988)*; Stará Boleslav mit Pfeil bezeichnet. B – Verteilung der Sonden in Stará Boleslav.

může naznačovat určitou preferenci v konzumpci jejích výrobků; několik výrazných skupin identických značek nacházíme i ve Staré Boleslavi. Příčin takové preference může být několik a mohly působit paralelně (např. výrobní aktivita místního hrnčíře, nadprůměrně intenzivní produkce vzdálené dílny, služební výrobci); k příslušným interpretačním alternativám se však lze přiklonit jen formou diskuze vedené s přihlédnutím k doprovodným poznatkům.

Identické značky také otvírají cestu poznání technologie výroby jedné dílny založenou na sledování shod a rozdílů mezi větším počtem produktů (u nás poprvé *Sláma 1970*); tím odkrývají nové možnosti studia výroby keramiky, které se tradičně odvíjí z paušálního součtu technologických znaků a opomíjí přirozené, z jedné dílny pocházející soubory.

Pramenný soubor a metoda práce

Hrad Boleslav byl založen okolo přelomu 9. a 10. stol. (*Boháčová ed. 2003, 472*) nad tehdejším soutokem Labe a Jizery. Písemné prameny a snad i archeologické nálezy zástavby dovolují v nejbližším okolí pozdějšího kapitulního kostela předpokládat rezidenční dvorce příslušníků přemyslovské dynastie a jejich družiny (*Boháčová 1993, 208–213; Boháčová ed. 2003, 211–213, 473–474*). Patrně do těchto míst byla soustředěna správa hradního obvodu, a především sem musely směřovat daně a dávky v podobě výrobků (včetně hrnčířských) nebo (v pozdějším období) v podobě mince. Není zřejmé, zda známý denárový depot nalezený nedaleko hradiště a uložený ke konci 10. stol. (*Skalský 1932*) může posloužit jako doklad zapojení hradu do tržní směny. Boleslav byla podobně jako jiná panovnická nebo církevní centra vybavena služebným systémem (k němu naposledy *Petráček 2002*). Můžeme jej zde předpokládat již před založením kapituly.

Po roce 1039 přechází opevněná lokalita do rukou nově vzniklé boleslavské kapituly. Volba Boleslavi pro založení kapituly snad vydělila tuto lokalitu ze státní správy, neznamená to ale, že lokalita poté ekonomicky upadala. Tomu nenasvědčuje ani charakter služebního systému darovaného panovníkem kapitule, o němž nás informuje vzácně zachovaná zakládací listina (*Bláhová 1996*; k obsahové interpretaci listiny *Lalík 1971*), ani poloha tzv. Žitavské cesty, která (alespoň podle svědectví mladších pramenů) měla spojit pražský trh s Polskem právě přes Boleslav (*Vávra 1974*, 40). Další důležitá komunikace doložená raně středověkými prameny probíhala ve směru V-Z podél Labe (*CDB I*, č. 386, s. 371).

Fond nálezů keramiky za Staré Boleslavi, deponovaný v čelákovickém muzeu, obsahoval v roce 2002 odhadem přes sto tisíc keramických střepů shromážděných od roku 1988 systematickou archeologickou činností (*obr. 1*).⁶ Většina nálezů pochází z liniových výkopů pro inženýrské sítě, zkoumaných na akropoli výhradně v ploše, na předhradí ovšem byla podstatná část shromážděna pouhým vzorkováním řezů. Proto prameny z této části hradiště (i když dokumentovány byly rýhy v celkové délce asi 3000 m) jsou v poměru k akropoli (zde prozkoumaná plocha činí asi 600 m²) podstatně méně reprezentativní v množství i kvalitě, takže není divu, že několikanásobně více narušované předhradí nám nakonec poskytlo vlastně jen necelou polovinu souboru (46 %). Tuto obtíž zmírňují některé v ploše zkoumané plochy předhradí, které poskytly 47 % veškerého materiálu z předhradí.

Z celé sbírky byly vyčleněny veškeré keramické zlomky obsahující střed dna se značkami i bez nich. Tím vznikl výchozí pracovní soubor 1285 zlomků, o nichž lze říci, že každý reprezentuje jednu nádobu.⁷ Z toho z akropole pochází 686 položek.

Kvantitativní reprezentativnost našeho boleslavského vzorku je z pohledu statistiky malá, na archeologické poměry naopak docela velká. Na akropoli dosahuje 1,25 % (z celkové plochy přibližně 48 000 m² prozkoumáno 600 m²), situace na předhradí, jak již bylo zmíněno, je vlivem možností exkavační strategie mnohem horší. Ryze statisticky sice naše závěry mohou mít pouhou 1,25% hodnověrnost, nesmíme však odhlížet od skutečnosti, že liniová sondáž vedená podélně středem lokality přináší mnohem vyrovnaněji zastoupený materiál než plošný odkryv několika izolovaných sond. Ani v případě Staré Boleslavi se nevyhneme příznačnému neduhu archeologie, která zachází jen s drobným výsekem historických pozůstatků, který, byť bude v následujícím textu prezentován v podobě přesných čísel, dovoluje nanejvýš hrubé sledování základních jevů nebo tendencí. Časové vymezení souboru je totožné s obdobím existence hradu od jejího počátku do závěru tzv. pozdně hradištní produkce (zhruba do poloviny 13. stol.); představuje tudíž přibližně 350 let spotřeby keramiky ve Staré Boleslavi.

⁶ Můj dík patří I. Boháčové, vedoucí archeologického výzkumu v lokalitě, a J. Špačkoví, řediteli Městského muzea v Čelákovicích, které sbírky spravuje.

⁷ Tato skutečnost je důležitá pro statistické vyhodnocování, obzvláště pro určování podílu značené keramiky. V dosavadní literatuře se setkáme s několika metodami pro jeho stanovení. Snadné je zjišťování poměru na hrobových, obvykle nepoškozených nádobách. Potíže nastávají teprve s fragmentarizovaným sídlištním materiálem. Pokud podíl značené keramiky autoři vůbec uvedou, pak jsou v popisu použité metody lakoničtí. Je zřejmé, že největší potíží bylo zjištění, kolik nádob vlastně výzkumem shromážděné střepy představují. *B. Lepówna (1968, 141)* k jejich počtu v Gdaňsku dospěla podílem průměrné váhy jedné nádoby (1,25 kg) na celkové hmotnosti souboru (5063 kg), což činí 4054,4 nádob, z nichž 414 nalezených značek tvoří 10,2 %. *B. Dostál (1975)* sečetl všechny odlišné zlomky okrajů z hradiště v Pohansku u Břeclavi a dospěl k 1059 nádobám. 19 nalezených značek činí 1,7 %. Při obou metodách ovšem nutně dochází k podhodnocení podílu značené keramiky, protože je určen vůči vypočítaným, ale nikoli existujícím dnům, které ale mohly být značeny. Všechna statistická šetření na staroboleslavském materiálu jsem proto prováděl podle středů dnů, z nichž každý reprezentuje jednu nádobu. Tuto metodu považuji za jedinou spolehlivou.

Identičnost značek byla určována jednoduchou metodou. Pomocí přetahování tuhou byly otištěny všechny značky na jemný letecký papír, kontury obtaženy a překresleny na průsvitný papír. Překrýváním překreslených značek bylo pak snadné vyčlenit identické nebo patrně identické značky, definitivní určení však následovalo teprve po srovnávání vyříděných exemplářů opět na keramice. Samozřejmě žádná značka není identická absolutně (Unger 1978), ovšem srovnávání všech relevantních prvků (poměry, úhly, které ramena motivu svírala, keramické těsto, častokrát pomohly i drobné deformace, praskliny a textura dřeva kruhu) dovoluje vyloučit náhodnou shodu. Nemůžeme tedy souhlasit se Z. Váňou (1973), který možnost určit identické značky zpochybňoval.

Podíl značené keramiky v rámci celého souboru ze Staré Boleslavi

Ze Staré Boleslavi bylo shromážděno 477 značek, které představují 38 % ze všech den nádob. Tento poměrně vysoký podíl⁸ lze srovnat s poznatky z ostatních lokalit. Vyjdeme-li z pohřebišť, pak průměrný podíl značené keramiky ve středních Čechách činí 27 % (Sláma 1977; 529 nádob se 144 značkami)⁹ a podobně na Litoměřicku asi 31 % keramiky (Zápotocký 1965). Podíl značené keramiky v jednotlivých lokalitách ovšem od tohoto průměru někdy značně kolísá v plusových nebo minusových hodnotách. Podíly značené keramiky na některých hradištích doplněné o údaj ze Staré Boleslavi uvádí *tab. 1*.

Lokalita	Datace	%	Literatura
Bílina	konec 10. – poč. 13. stol.	29	Váňa 1973
Hradištko u Davle	2. třetina 13. stol.	35–40	Richter 1982
Hradsko u Mšena	mladohradištní	47	Šolle 1979
Stará Boleslav	9./10. – pol. 13. stol.	38	
Stará Kouřim	10. stol.	8	Šolle 1963
Zabrušany	9. – 1. pol. 11. stol.	35	Váňa 1973

Tab. 1. Podíl značené keramiky v rámci celých souborů z vybraných hradišť.¹⁰

Tab. 1. Der Gesamtanteil der Keramik mit Bodenmarkem in den Fundkomplexen von ausgewählten Burgwällen.

Ze srovnání údajů v tabulce vyplývá, že v rámci našeho území bylo značení pravděpodobně regionálně podmíněným jevem, který mohl být vedle chronologických příčin způsoben nejrůznějšími okolnostmi, např. funkcí značek, jejich nestejným významem v různých regionech, nebo dokonce odlišným pojetím značek v jednotlivých dílnách, tedy příčinami, které nám zůstávají utajeny. Tato skutečnost se stává jedním z nežádoucích faktorů ve studiu prezenze a poměrného zastoupení značek jednotlivých dílen.

⁸ Z publikovaných souborů představuje 477 boleslavských značek dosud největší počet na našem území. Pro srovnání uvádím největší polské soubory: opolské hradiště poskytl 655 značek (Hołubowicz 1965), Gdaňsk 414 značek (Lepówna 1968).

⁹ J. Sláma (1970, pozn. 11) uvádí 230 značených den; podle jejich vyobrazení (Sláma 1977) nepovažuji za značky 86 z nich (podrobný výčet viz Varadzin 2004, 172, pozn. 10).

¹⁰ Uvedené poměry jsou podle možností upraveny podle citované literatury; důvodem byla snaha o stejná kritéria.

Údajů o podílech značené keramiky se dotýká ještě jeden tematický okruh. Již dříve byla vyslovena úvaha, že značky souvisely s odevzdáváním daní nebo dávek vrchnosti. První vážný argument, který tuto tezi podporuje a který se opírá o výskyt značek na hradišti Bytom Odrzański, předložil S. Moździoch (2002, 177–183). Značky ve srovnání s předhradím výrazně převažovaly na akropoli (nazývané *castrum minus*). Jejich převahu na akropoli doprovázela kumulace ještě dalších nálezů spojovaných se správou hradeckých příjmů. Je ovšem otázkou, co vlastně koncentrace značených nádob hodnocená S. Moździochem odráží. Důležitější informací než absolutní počet značek představuje totiž podíl značených den, neboť současně obsahuje údaj i o množství všech nalezených den, který nám – zvláště pro bytomské předhradí – zůstává utajen.

Ve srovnání s Bytomi je, zdá se, rozložení značek ve Staré Boleslavi zcela odlišné. Na akropoli a na předhradí – jak věříme, v sociálně diferencovaných prostorech – se jejich podíly (nikoliv absolutní počty!) do značné míry shodují (tab. 2). Můžeme tuto skutečnost považovat pouze za svědectví o redistribučních procesech uvnitř lokality, následujících poté, co byla keramika získána jako daň či dávka podobně jako na Bytomi? Nebo je to doklad zcela odlišných mechanismů distribuce keramiky, např. prostřednictvím tržní směny?

Stará Boleslav	Akropole	Předhradí
Celkový počet den	686	599
Počet značek	261	216
Podíl (%)	38	36

Tab. 2. Podíl značené keramiky na akropoli a na předhradí ve Staré Boleslavi.

Tab. 2. Der Anteil der Keramik mit Bodenmarken auf der Akropolis und der Vorburg von Stará Boleslav.

Staroboleslavský fond 478 značek obsahuje 312 poměrně spolehlivě určitelných motivů rozčleněných do 72 skupin. Skupiny jsou sdruženy do tří základních tříd: A – motivy v kruhovitém rámování, B – motivy v čtyřúhlém rámování, C – prosté motivy (tj. bez rámování). Každý motiv lze označit jednoduchým kódem sestávajícím z označení třídy a čísla typu (obr. 3). Směsná třída D obsahuje všechny fragmentarizované motivy, které nelze bezpečně přiřadit k žádné z tříd. Rovněž není možné ověřit jejich identičnost s ostatními značkami, proto se jimi v následujícím textu nebudeme dále zabývat.

Identické značky

Značky identického provedení a stejných rozměrů představují otisky téže matrice, takže reprezentují jednu dílnu. Jak bylo uvedeno výše, z tohoto se odvíjí vypovídací potenciál identických značek. Ve Staré Boleslavi bylo zjištěno 63 identických značek vyrobených na 22 maticích. Zobrazuje je tab. 3.¹¹

Identické značky bylo možno spolehlivě určit jen na větších fragmentech (pouze v jednom případě se to podařilo i u značek třídy D – číslo 22), takže podíl identických značek stanovují jen v rámci tříd A, B a C, tedy 61 k celkovým 312 značkám. Ve Staré Boleslavi tento podíl činí 19,6 %. Zároveň můžeme říci, že 312 značek pochází z 272 různých matic, z nichž jen 21 (7,7 %) zanechalo v našem souboru identické značky.

¹¹ U motivu prostého kříže bylo těžké určit identické případy, je tedy možné, že se mezi nimi některé nacházejí.

Č. skupiny identických značek	Počet exemplářů	Skupina keramické hmoty ¹²	Č. vyobrazení značky (obr./Abb. 4)
1	2	šedá	11–12
2	3	šedá	24–26
3	2	heterogenní písky	70–71
4	2	heterogenní písky	72–73
5	3	heterogenní písky	74–76
6	2	šedá	77–78
7	2	šedá	79–80
8	2	šedá	81–82
9	3	slídnatá 1	100–102
10	6	slídnatá 1	129–134
11	2	heterogenní písky	136–137
12	3	slídnatá 1	138–140
13	2	heterogenní písky	151–152
14	5	slídnatá 1	154–158
15	2	šedá jemná	183–184
16	3	boleslavská	196–198
17	2	boleslavská	249–250
18	2	boleslavská	289–290
19	7	šedá jemná	297–303
20	3	heterogenní písky	304–306
21	3	heterogenní písky	308–310
22	2	šedá jemná	Celkem 63 exemplářů

Tab. 3. Přehled identických značek ze Staré Boleslavi.

Tab. 3. Übersicht der identischen Bodenmarken von Stará Boleslav.

Komplexním zpracováním značek ze Staré Boleslavi jsme získali natolik rozsáhlý pramenný soubor, že si neodpustíme některé úvahy, i když založené jen na předpokladech a hrubých odhadech. Pokud připustíme, že každá neidentická značka představuje jednu dílnu (resp. její matrici),¹³ pak značky shromážděné dosud z Boleslavi reprezentují 272 dílen podléjících se na zásobování hradiště. Počítáme-li s trváním jedné matrice prostým odhadem 5–10 let¹⁴ (držíme se raději nejnižšího odhadu; v literatuře se setkáme i s předpokladem 25 let) a s působením hrnčáře v průměru 30 let, pak při 350 letech trvání Boleslavi dospějeme ke čtyřem až osmi současným hrnčářům (za předpokladu delší životnosti dřevěné matrice se počet hrnčářů samozřejmě úměrně zvýší; držíme se raději nižšího odhadu, který vede k minimálnímu počtu hrnčářů). Bylo

¹² K charakteristice skupin keramické hmoty a propojení s nomenklaturou I. Boháčové viz *Varadzin v tisku*.

¹³ Alternativu užívání více matic jedním hrnčářem nemůžeme zcela odmítnout. Některé indicie ale naznačují, že k tomuto jevu nedocházelo často: tam, kde se naskytla příležitost shromáždit výrobky od jednoho hrnčáře (pochopitelně nikoliv na základě identických značek; jedná se o vsádky hrnčářských pecí, s nimiž se setkáváme od poč. 13. století, pro starší období disponujeme pokud vím pouze dvěma soubory: *Vizdal 1963*; *Sláma 1970*; k posledně jmenovanému *Varadzin 2004*, 176–177) a srovnat je, setkáváme se vždy s identickými značkami.

¹⁴ Matrice byly nejčastěji dřevěné (*Varadzin 2002*, 166–167). Pěkný příklad stárnutí dřevěné podložky představuje jedna z identických značek (*obr. 4*, č. 303), jejíž otisk zachycuje vyhnívání jarního dřeva v okolí vyryté matrice, ke kterému u ostatních identických exemplářů ještě nedošlo (*obr. 4*, č. 297–302); podobně i jiné dvě značky (*obr. 4*, č. 304 a 306), jež jsou identické se značkou č. 305. Proces tlení dřevěné matrice teoreticky dovoluje seřadit na nich vyrobené identické značky podle časové následnosti.

jich ale nepochybně podstatně více, neboť výchozí soubor reprezentuje jen drobnou část plochy hradiště nepřesahující několik málo jednotek procent celkového množství (viz výše). Pravděpodobnější odhad by se proto měl pohybovat okolo několika desítek hrnčičů současně zásobujících lokalitu.¹⁵ Jistě by bylo zajímavé shromáždit podobné údaje z venkovského prostředí a porovnat je. Soudě podle zakládací listiny, kapitula nebyla jmenovitě vybavena služebními hrnčiči. S těmi se ostatně setkáváme poměrně zřídka i v případech dalších listin vázaných na jiné lokality,¹⁶ ačkoliv keramika byla předmětem masové a současně nezbytné konzumpce, mnohem více než jakýkoliv jiný produkt nezemědělské výroby. Z disproporce mezi výpovědí listin a archeologických pramenů pochopitelně nelze vyvozovat žádné platné závěry (i když je to jev sám o sobě zajímavý), vždyť s nedostatečným počtem služebných výrobců se setkáváme i v řadě jiných výrobních odvětví. Otevírá se tím ale otázka ke služebnímu systému komplementárních distribučních mechanismů využívaných příslušnými institucemi. Stranou úvah rozhodně nezůstává tržní směna.¹⁷

S podobným množstvím různých matric jako ve Staré Boleslavi se setkáme i v jiných centrálních lokalitách; bohužel vhodná forma publikace značek je však stále dluhem naší archeologie. Plnohodnotné údaje z centrálních lokalit z našeho území¹⁸ znám jen z Čáslavi (*Charvát 1995; Unger 1978*), z Polska lze výběrem uvést Biskupin (*Szafranścy 1961*), Gdaňsk (*Lepówna 1968*) a Opolí (*Hołubowicz 1965*). Další příklad, současně ale odlišný typ lokality, představuje sídelní útvar na Hradištku (Sekance) u Davle z 2. třetiny 13. století, které je zahrnuto spolu s raně středověkými hradišti do *tab. 4*.

Lokalita	Celkový počet značek	Počet identických značek	%	Počet kruhů produkujících identické značky
Biskupin	91	7	8	3
Čáslav	228	20	9	5
Boleslav	312	61	20	21
Gdaňsk	380	152	40	37
Hradištko	278	255	92	34
Opole	655	322	49	77

Tab. 4. Srovnání počtu identických značek a skupin identických značek ve vybraných lokalitách.

Tab. 4. Vergleich der Anzahl der identischen Bodenmarken und der Gruppen identischer Bodenmarken von ausgewählten Fundorten.

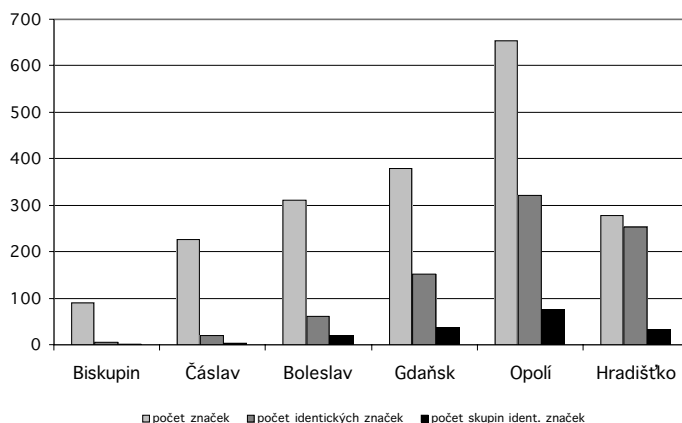
¹⁵ S ohledem na malé počty identických značek nelze předpokládat, že Boleslav byla jediným odběratelem pro všechny tyto hrnčiče. Dodejme, že nejméně polovina značek pocházela z dílen mimo boleslavské hradiště – podíl dílen lokalizovaných mimo Boleslav se pohybuje v rozmezí 43–78 % (k jejich lokalizaci na základě skupin keramické hmoty *Varadzin v tisku*).

¹⁶ Dva hrnčiči jsou uvedeni v zakládací listině kláštera Hradisko u Olomouce datované do r. 1078 (*CDB I*, č. 79, s. 84); v listině č. 115 z doby po r. 1131 je darována celá ves Žadlovice (3,5 km jižně od Mohelnice) „in qua sunt figuli“ (*CDB I*, č. 115, s. 119); v zakládací listině vyšehradské kapituly vystupuje obec Čenětice „cum figule“ (*CDB I*, č. 387, s. 377); v konfirmaci téže listiny z r. 1222 jsou uvedeny Blahotice „cum ministeriali figulo“ (*CDB II*, č. 229, s. 216) a v zakládací listině B kladrubského kláštera datované do r. 1115 je uveden hrnčič ve Zdemyslicích (*CDB I*, č. 390, s. 398). Ve všech raně středověkých listinách z našeho území tedy vystupuje dohromady pouhých 5 hrnčičů + neznámý počet hrnčičů v Žadlovicích.

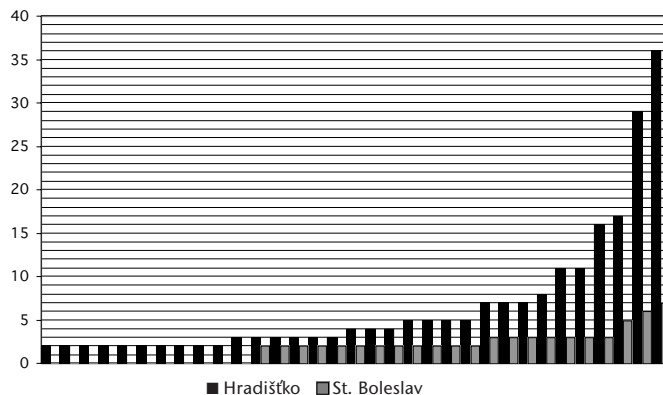
¹⁷ Podle mého názoru velmi pravděpodobný doklad *obchodu* s keramikou již na počátku 10. století byl předložen prostřednictvím identických značek *J. Slámou (1970)*. Rozptyl nádob pocházejících z jedné dílny na venkovských pohřebištích prakticky na celém území přemyslovské domény dokládá napojení *venkovského obyvatelstva* na příslušný distribuční mechanismus. Právě charakter sociálního prostředí, které tuto keramiku nakonec spotřebovalo, podle mého vylučuje redistribuci. Problematika zajišťování venkova keramikou by si nepochybně zasloužila intenzivnější zájem.

¹⁸ Publikované soubory značek z hradišť v Bílině a v Zabuřanech jsou poznamenány nepochopitelnou nedůvěrou *Z. Váni (1973)* v možnost určení identických značek; pro naše účely tedy oba soubory nelze využít.

Graf 1. Srovnání počtu identických značek a skupin identických značek ve vybraných lokalitách.
Graph 1. Vergleich der Anzahl identischer Bodenmarken und Gruppen identischer Bodenmarken von ausgesuchten Fundorten.

Graf 2. Seřazení skupin identických značek podle četnosti (od 36 do 2 exemplářů ve skupině) ze Staré Boleslavi a z Hradištko.
Graph 2. Anordnung der Gruppen identischer Bodenmarken nach ihrer Frequenz (von 36 bis 2 Exemplaren pro Gruppe) von Stará Boleslav und Hradištko.

Z grafu 1 vyplývá nijak překvapivý poznatek, podle něhož zvyšující se celkový počet nalezených značek doprovází nárůst počtu identických jedinců. Současně tím stoupá i počet evidovaných kruhů (dílů) produkujících identické značky. Výraznou anomálii tu představují identické značky z Hradištko. Jejich vysoký počet lze vysvětlit rozsahem výzkumu a rovněž příznivými postdepozitními podmínkami v lokalitě po zániku městečka, které již znovu nebylo osídlené. M. Richter (1982, 139–156) využil tyto okolnosti k tomu, aby určil nejvýznamnější dodavatele keramiky pro Hradištko; přejímáme je do grafu 2. V případě Hradištko se podařilo určit dva hlavní dodavatele keramiky, dále dvakrát dva poměrně významné dodavatele a nakonec ostatní výrobce podílející se na zásobování lokality jen příležitostně nebo výjimečně. Pochopitelně mechanismy distribuce keramiky v raném středověku se mohly lišit od 13. století. Jde však o podnětný postup, který aplikujeme na Staré Boleslavi. Usuzujeme, že nerovnoměrnost zastoupení identických značek na určité lokalitě přímo souvisí s nestejnou rolí dílen v jejím zásobování. Zvláštní pozornost by proto měla být věnována skupinám identických značek s největšími počty exemplářů. V naší lokalitě výrazně vynikají tři dílny (představují je identické značky označené číslem 10, 14 a 19). Podobně jako na Sekance je lze nejlépe vysvětlit jako dodavatele, kteří lokalitu zásobovali ve větším objemu než ostatní producenti. Protože produkci dílen prezentovaných skupina-

Č. skupiny ident. značek	Počet na akropoli	Počet na předhradí	Podíl (%)	Č. skupiny ident. značek	Počet na akropoli	Počet na předhradí	Podíl (%)
10	♣♣♣♣♣♣		33,3	3	♣♣♣	♣	47,6
14	♣♣♣♣♣			4	♣	♣	
15	♣♣			5	♣♣	♣	
16	♣♣♣			7	♣	♣	
17	♣♣			8	♣	♣	
21	♣♣♣			11	♣	♣	
1		♣♣	19,1	12	♣♣	♣	
2		♣♣♣		13	♣	♣	
6		♣♣		18	♣	♣	
9		♣♣♣		19	♣♣♣♣♣	♣♣	
22		♣♣		20	♣♣	♣	

Tab. 5. Rozmístění identických značek na akropoli a předhradí ve Staré Boleslavi.

Tab. 5. Verteilung identischer Bodenmarken auf der Akropolis und der Vorburg von Stará Boleslav.

mi 10 a 14 lze na základě keramické hmoty lokalizovat mimo hradiště (u skupiny 19 to zatím není možné; k argumentaci založené na skupinách keramické hmoty *Varadzin v tisku*), nelze zvýšený výskyt identických značek jednoduše vysvětlit aktivitou místních dílen. Pravděpodobná interpretace vyplývá spíše z topografie nálezů.

Liniový charakter většiny sond v Boleslavi nedovoluje podrobné studium rozmístění identických značek v prostoru, vystačíme si proto jen s hrubým členěním na akropoli a předhradí, tedy na dva odlišné sociální prostory. Situaci zachycuje *tab. 5*.

Z akropole pochází 39 identických značek, z předhradí 24. Je přitom pozoruhodné, že největší skupiny identických značek pocházejí z akropole. Stejně tak je zajímavé, že na akropoli se většina identických značek kumuluje v nevelké oblasti vých. od presbytáře kostela sv. Václava (*obr. 2*), tedy v prostoru, do něhož podle písemných a archeologických pramenů klademe rezidenční zástavbu náležející příslušníkům přemyslovské dynastie a jejich družině (*Boháčová 1993, 208–213; Boháčová ed. 2003, 211–213, 473–474*). I když se zmíněná lokalizace zakládá na pramenech hlásících se do poč. 10. století, lze předpokládat prostorovou kontinuitu zástavby dvorců do mladšího období, a to i po vzniku kapituly. Jejich poloha byla totiž nejspíše fixována na rozmístění sakrálních staveb koncentrovaných v této části hradiště.¹⁹ Souhlasně s tím dovoluují identické značky předpokládat v tomto prostoru existenci provozu spojeného s příjmem dávek. V případě největších skupin identických značek (č. 10, 14 a 19) lze proto vyslovit domněnku, že jejich koncentrace a relativní početní převaha s touto formou směny souvisí.

Nepochybujeme ale přitom, že keramika se do Boleslavi dostávala i jinými, souběžně fungujícími distribučními mechanismy. Jak jinak bychom vysvětlili obdobné podíly znače-

¹⁹ O podobě lokalit, v nichž v raném středověku stály kapituly (Stará Boleslav, Litoměřice, Mělník, Vyšehrad aj.), toho dosud víme velmi málo. Detailní, avšak izolované archeologické poznání drobných terénních úseků nedovoluje bezpečnou identifikaci všech komponent spojených s provozem kapitul a rekonstrukci jejich celkového uspořádání. Příklad některých saských lokalit nevyklučuje předpoklad několika hospodářských dvorců, které se seskupovaly okolo kapitulního chrámu a které byly vázány na jednotlivé kanovníky.

Obr. 2. Rozmístění identických značek podle místa nálezu. Čísla odpovídají číslům skupin identických značek. Jako podklad jsou zobrazeny pouze sondy, které byly zkoumány v ploše. Obrázek dokládá relativně rovnoměrné rozložení identických značek v prostoru, jedinou ovšem výraznou koncentrací zaznamenáváme na akropoli v prostoru vymezeném třemi sakrálními stavbami.

Abb. 2. Verteilung identischer Bodenmarken nach Fundstelle. Nummern entsprechen den Nummern der Gruppen identischer Marken. Im Hintergrund lediglich flächenhaft gegrabenen Sonden. Das Bild belegt eine relativ gleichmäßige räumliche Verteilung identischer Marken, die einzige obwohl auffallende Konzentration wird auf der Akropolis im von den drei Kirchen abgegrenzten Raum verzeichnet.

né keramiky na akropoli a na předhradí? Připomeňme také, že podíl značené keramiky ve venkovském prostředí (nejčastěji určený na keramice z pohřebišť) je srovnatelný s centrálními lokalitami. Tyto skutečnosti vážně zpochybňují předpoklad S. Moždziocha (2002, 178–183), podle něhož by funkce značek souvisela pouze s odevzdáváním dávek. Pak by totiž značky musely převažovat na akropolích hradišť nebo v areálech dvorců nejen v rámci jedné lokality, ale území celého státu.

Datování značek bylo možné provést jen u některých exemplářů, a to podle celkové morfologie a okrajové profilace u celých nádob se značkou, nebo v případě zlomků den podle doprovodných nálezů ze stratigrafické jednotky (provedeno jen u identických značek).²⁰ Tyto údaje budou, doufejme, užitečné v případě, kdy se v jiných lokalitách naleznou značky identické s boleslavskými. Datování se opírá o chronologii I. Boháčové (ed. 2003, 430–453).

²⁰ Za spolupráci při určení děkuji I. Boháčové.

Č. vyobrazení značky (obr./Abb. 4)	Č. skupiny ident. značek	Datování
1		13. stol.
20		11. stol.
23		2. třetina 13. stol.
24–26	2	11. stol.
29		2. pol. 10. – 1. pol. 11. stol.
41		10. stol.
129–134	10	konec 11. – 12. stol.
143–152		11. stol.
154–158	14	konec 11. – 12. stol.
196–198	16	2. pol. 11. stol.
216		konec 11. – 12. stol.
234		11. stol.
270		konec 11. – 12. stol.
293		2. pol. 10. – pol. 13. stol.
297–303	19	konec 11. – 12. stol.

Tab. 6. Datování některých exemplářů značek ze Staré Boleslavi.

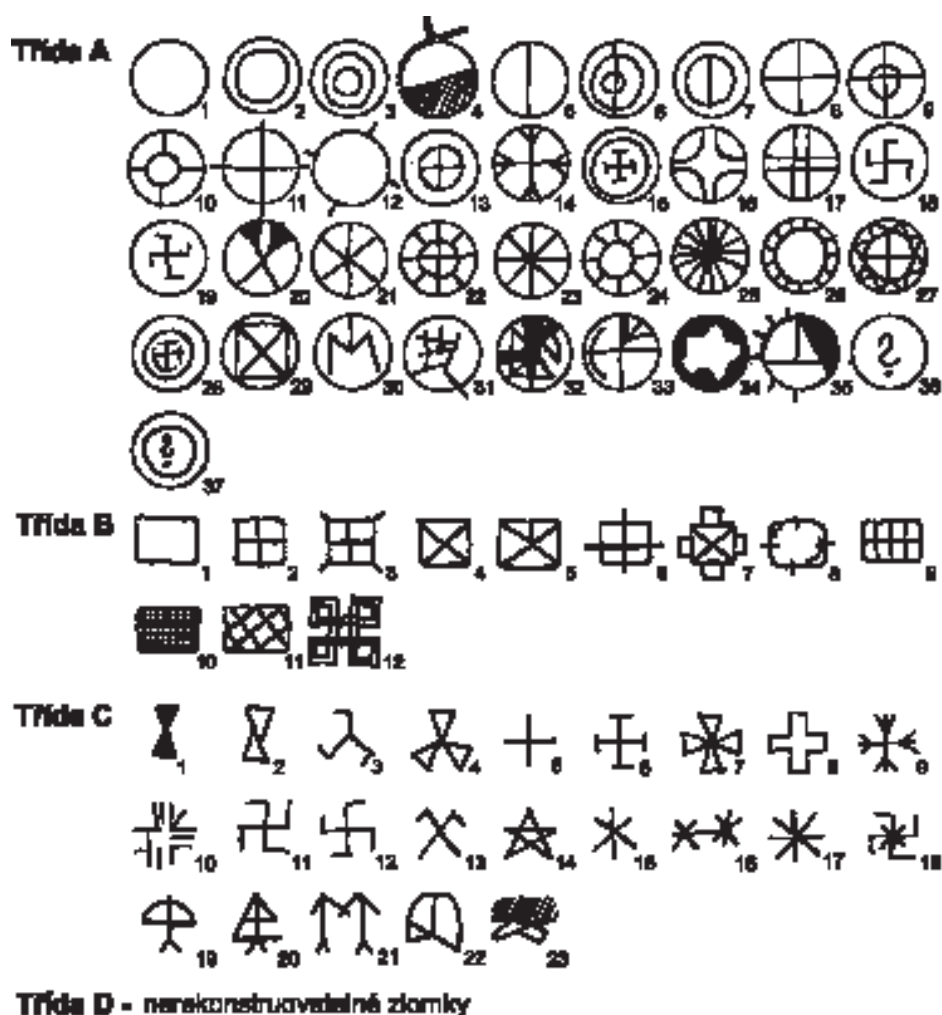
Tab. 6. Datierung einiger Exemplare von Bodenmarken von Stará Boleslav.

Technologická pozorování na základě identických značek

V současném bádání o keramice je již samozřejmostí zabývat se nejen morfologickým popisem, ale i technologickými znaky (srov. *Bubeník – Frolík 1995*). Technologické znaky lze rozlišit na dvě skupiny – 1. vlastnosti použitého materiálu (hlíny a ostřiva), které přináší především geologickou (a tedy prostorovou) informaci a 2. stopy výrobního postupu (použitých nástrojů, výrobního řetězce, ‘know-how’ při formování a vypalování výrobků atd.). Na rozsáhlý repertoár výrobních stop ukazuje mimořádná práce *P. Rzežníka (1991)*, která současně prokazuje variabilitu a rozsah paralelního uplatňování různých postupů po několik staletí v takové míře, že to zpochybňuje použití těchto znaků pro jemnější chronologické třídění vývoje hrnčířství. Rzežnikova práce v tomto ohledu v zásadě nepřekonala poměrně hrubý, ale promyšlený nástin vývoje výroby od *Z. Kurnatowské (1973)*, spíše mu poskytla solidní technologické zdůvodnění.

Identické značky mají schopnost spojovat různé jevy dohromady. Týká se to i technologických vlastností keramiky a výrobních stop, které můžeme studovat na některých exemplářích ze Staré Boleslavi jako znaky pocházející z téže dílny. Je pozoruhodné, že takové srovnání identických den nebylo v naší literatuře dosud provedeno (srov. *Stoksik – Rzežník 2003*). Všechny identické značky, které byly shromážděny, umožnily srovnání výrobních stop pouze ze spodních partií nádob. Přesto se podařilo vyčlenit technologické znaky, které byly pro určitou dílnu typické. Získané poznatky uvádíme v souhrnné podobě.

1. Keramická hmota. Na výrobcích z téže dílny se opakuje *tvar* ostřiva (vždy jen zaoblené nebo ostrohranné), do jisté míry *velikost* ostřiva (zde variace nejvýše v rámci dvou stupňů, např. jemně až středně hrubé, nebo středně až hrubozrnné) a *geologické složení* ostřiva (posuzováno podle barvy).

Obr. 3. Typář motivů značek ze Staré Boleslavi.

Abb. 3. Typen der Motive der Bodenmarken von Stará Boleslav.

2. Výpal. Výrobky jedné dílny se shodují v dosažené tvrdosti střepu (subjektivně posuzované hmatem). Mohou se ale odlišovat druhem výpalu (oxidační nebo redukční), v jeho rámci se však vždy shoduje barevná škála lomu, což bylo vedle standardizovaného postupu při výpalu nejspíš způsobeno i konstantním chemickým složením hmoty.

3. Výrobní stopy. Na rozdíl od předchozích dvou, v této složce se sledované znaky překvapivě často prostupovaly, takže nelze hovořit o jednotném technologickém postupu spodních partií nádob, vyrobených jedním hrnčičem. Na výrobcích byly sledovány zejména užitá podsýpka (hrubý nebo jemný písek, slídnatý prach, popel), míra nebo vůbec přítomnost obtáčení spodních partií stěn, úprava vnitřku dna, forma nálepu prvního pásku hlíny

na dno atd. Pokud se projeví stopy užitých nástrojů, byly vždy nejednotné a současně velmi prosté (různé otisky tkanin, snad kůže, dřevěných třísek apod.), což vyplynulo již z práce *P. Rzežníka (1991)*.

Zjištěné skutečnosti by mohly být užitečné při výběru znaků pro analýzu keramiky nebo její formalizovaný popis.

Závěr

V tomto textu byly předloženy poznatky získané studiem značek z hradiště ve Staré Boleslavi ve středních Čechách.

1. Podíl značené keramiky v lokalitě se pohybuje kolem 38 % (*tab. 1*). Srovnání s ostatními lokalitami ukazuje, že podíl značené keramiky byl regionálně rozrůzně. Porovnání podílů značené keramiky z předhradí a z akropole (ze dvou sociálně odlišných prostorů) ukázalo značnou shodu, která nenavědčuje představám, podle nichž značky označovaly nádoby odevzdávané v podobě dávek.

2. Velké množství neidentických matric poukazuje na značný počet (odůvodněným odhadem několika desítek) hrnčířů, kteří se současně (byť v různé míře) podíleli na zásobování boleslavského centra; s podobnou situací se setkáváme i v jiných lokalitách. Protože tato situace je v nepoměru k počtu hrnčířů vystupujících jako služební výrobci v listinných pramenech, ukazuje i studium značek poměrně častou disonanci mezi výpovědí písemných a archeologických pramenů. Současně se tím otvírá prostor pro diskusi o jiném způsobu zajišťování keramiky (přinejmenším pro centrální lokality), než bylo odevzdávání dávek.

3. Bylo upozorněno na možnosti, které poskytují identické značky. Zejména výskyt větších skupin vypovídá o jisté preferenci v konzumci výrobků několika málo dílen vůči ostatním hrnčířům. Protože se v našem případě tyto větší skupiny kumulují na jediném místě na hradišti poblíž baziliky sv. Václava (*obr. 2*), což může naznačovat polohu dvorce (nebo jiné blíže neznámé ekonomické jednotky spravující dávky), považují za možné, že některé značené nádoby byly hrnčíři (nebo majiteli komodit v nádobách obsažených) odevzdávané na hradiště v podobě dávek. Paralelně s tím musely fungovat další distribuční mechanismy.

4. Vzájemné porovnání technologických diferencí keramických nádob, které s pomocí identických značek ztotožňujeme s toutéž dílnou, dovoluje definovat technologické znaky, s jejichž pomocí se přibližujeme k vymezení výrobků dílny uvnitř masy keramických nálezů.

Text se pokusil o znovuoživení jednoho z archeologických pramenů. Shromážděné poznatky zůstávají otevřené další diskusi. Studium značek má nepochybně perspektivy nejen v rámci jedné lokality, ale i při porovnávání souborů z různých nalezišť. Dotýkáme se tím problému, jaké archeologické prostředky lze využít při studiu distribuce keramiky. Vymezení tzv. výrobních okruhů,²¹ stanovených na základě morfologických ukazatelů, výzdoby a příp. postupu při výrobě hrnčířského těsta (tedy znaků ovlivněných v zásadě *záměrem* hrnčíře), má pro bližší charakteristiku procesu distribuce malou hodnotu, snižovanou zejména předpokladem, že byly ovlivněny obecně sdílenými požadavky na celkovou podobu

²¹ Přesnější by bylo hovořit o okruzích výskytu, neboť archeologie zachycuje keramiku ve stavu, kdy již prošla distribucí.

výrobků charakteristických v určitém regionu (tedy tím, co kulturní antropologie nazývá *stylem*). Nejspíše s tímto souvisí až ohromující uniformita keramických nádob v rámci příslušných morfologických horizontů v 10.–12. stol. na území středních Čech, ale i v jiných regionech. Předpokládaná tendence stírat případné rozdíly mezi výrobky ze strany hrnčírů znesnadňuje snahu vyčlenit a sledovat pohyb konkrétních produktů na základě znaků, kterými definujeme tzv. výrobní okruhy. I když se přesto občas daří identifikovat nádoby, které „spojuje vysoký stupeň shody“ (např. *Klápště 1994, 95*), jejich počet bude vždy malý, a nemají pro studium distribuce valný význam.

Větší možnosti může poskytnout charakteristika surovin, jejichž dostupnost omezuje hrnčírůvy možnosti volby, a tím dovoluje vyčlenit jeho výrobky z masy jinak podobných nádob.²² Nevýhodou tohoto přístupu je vedle provozních nároků na studium (včetně nutnosti zapojit sériové mineralogické expertízy) značně obtížné srovnání s ostatními lokalitami (komunikaci zatím neusnadňuje sebelepší formalizovaný popis skupin keramické hmoty). Jako nejperspektivnější prostředek studia distribuce se bezesporu jeví identické značky. Zjištění jejich vzájemné shody nečiní potíže, lze ho provádět i na dálku prostřednictvím vhodné publikace a podíl značených nádob kolísající na našem území nejčastěji mezi 25–40 % představuje i jistou kvantitativní garanci.

Srovnání boleslavských značek s materiálem z jiných lokalit bohužel zatím nelze provést,²³ neboť se nedostává jejich publikace, a pokud ano, nespĺňuje základní požadavky (tj. zobrazování ve formě otisků, nikoli kreseb, nebo dokonce schémat). Přitom by bylo prospěšné věnovat publikaci značek z jakéhokoliv naleziště systematický (a časově celkem nenáročný) zájem, a tím budovat veřejně přístupnou evidenci pramene připomínajícího (s jistou nadsázkou) daktyloskopický fond. Ve hře není nic menšího než charakter a rozsah distribuce v prvních stoletích českého státu. Tím, že je sledováno zboží dostupné všem sociálním skupinám, dotknou se nová zjištění nejen celé řady otázek ekonomických, ale i procesu integrace raně středověkého venkova do útvaru, který nazýváme raným českým státem. Je zřejmé, že zveřejnění souboru ze Staré Boleslavi (*obr. 4*; na následujících stranách, popis viz str. 77) je jen prvním krokem k dosažení požadovaných výsledků.

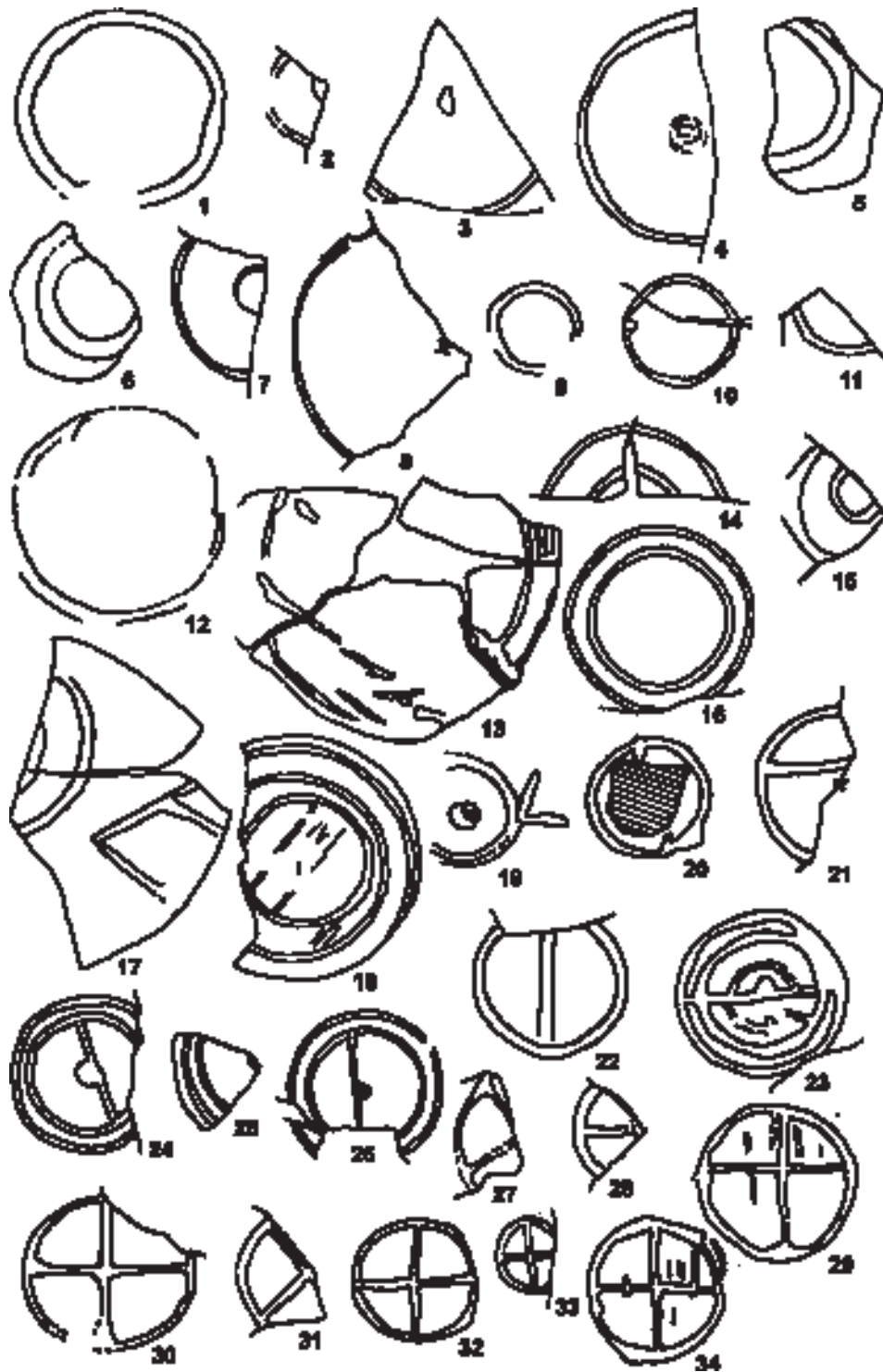
Prameny a literatura

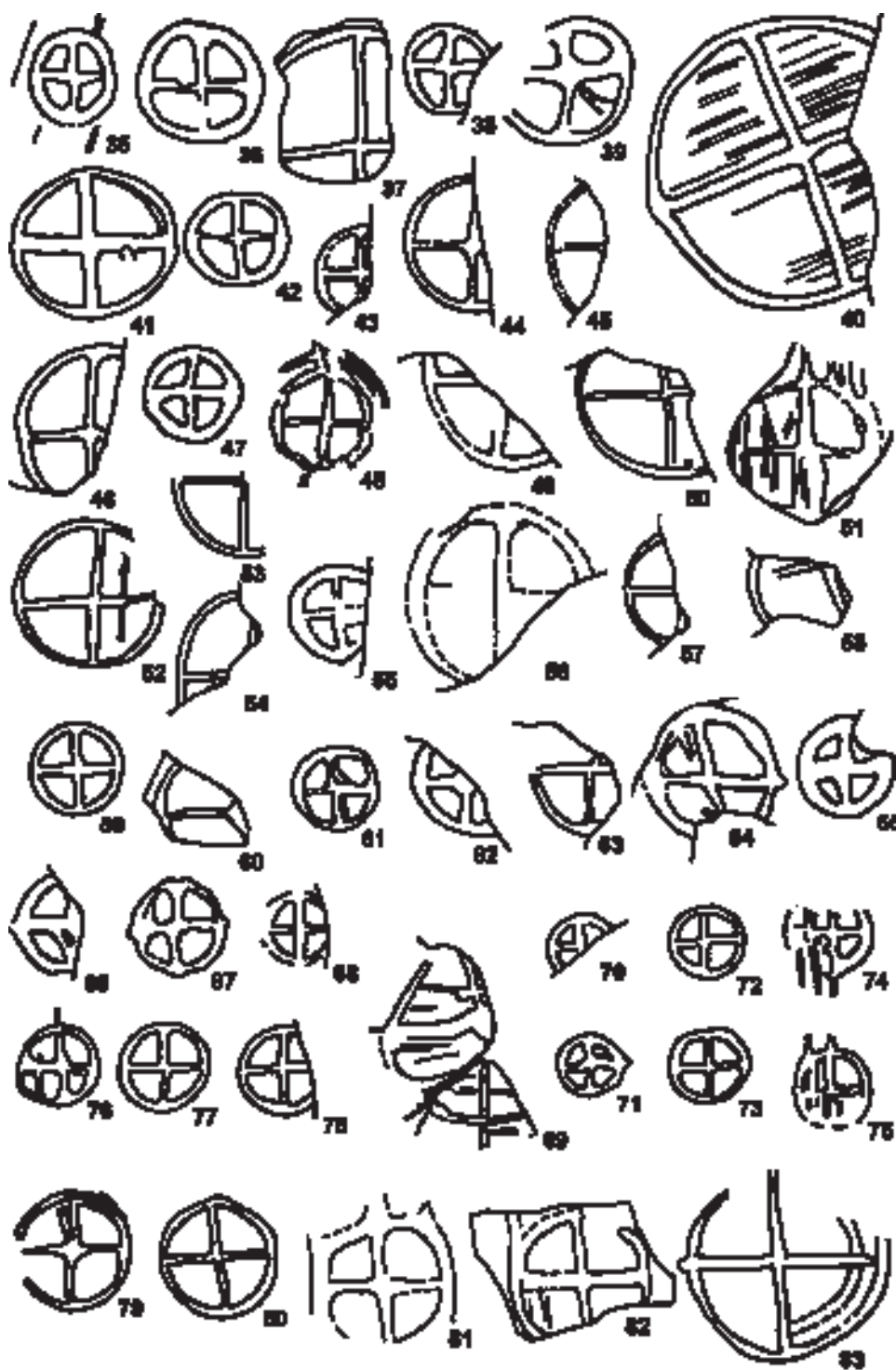
- Bláhová, M. 1996*: Zakládací listina staroboleslavské kapituly, in: Pamětní tisk k 950. výročí první písemné zmínky o Břeclavi, Břeclav, 3–15.
- Boháčová, I. 1993*: Nové prameny k přemyslovskému hradišti ve Staré Boleslavi, předběžná informace, in: S. Mozdziach ed., Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII w Europie Środkowo-wschodniej. Spotkania Bytomskie 1, Wrocław, 201–218.
- Boháčová, I. ed. 2003*: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5. Praha.
- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995*: Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe, in: L. Poláček Hrsg., Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung, Brno, 183–192.

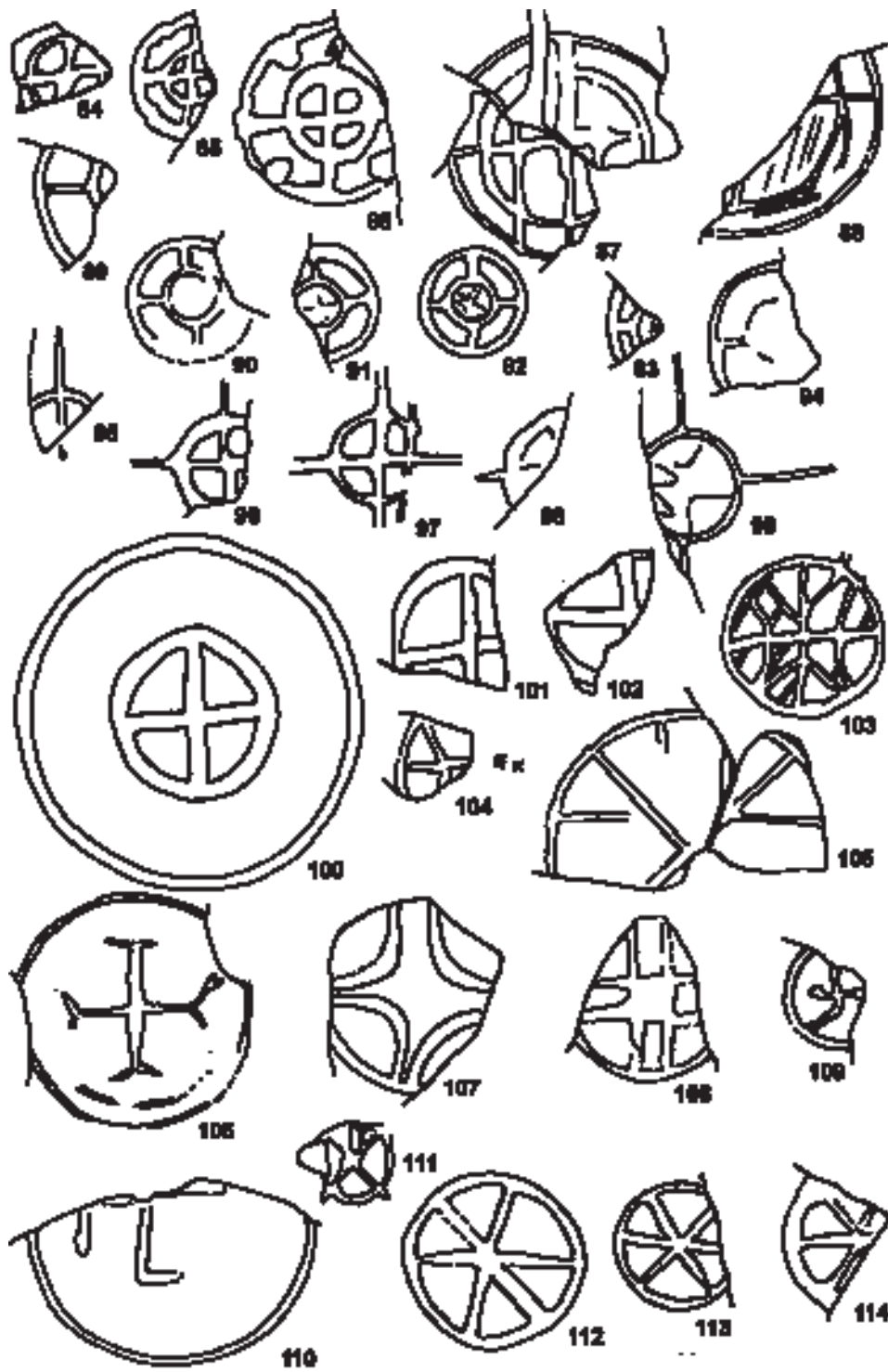
²² O to se pokouší I. Boháčová s J. Dvorskou (*Boháčová ed. 2003, 397–454*) a v návaznosti na ně L. Varadzin (v tisku).

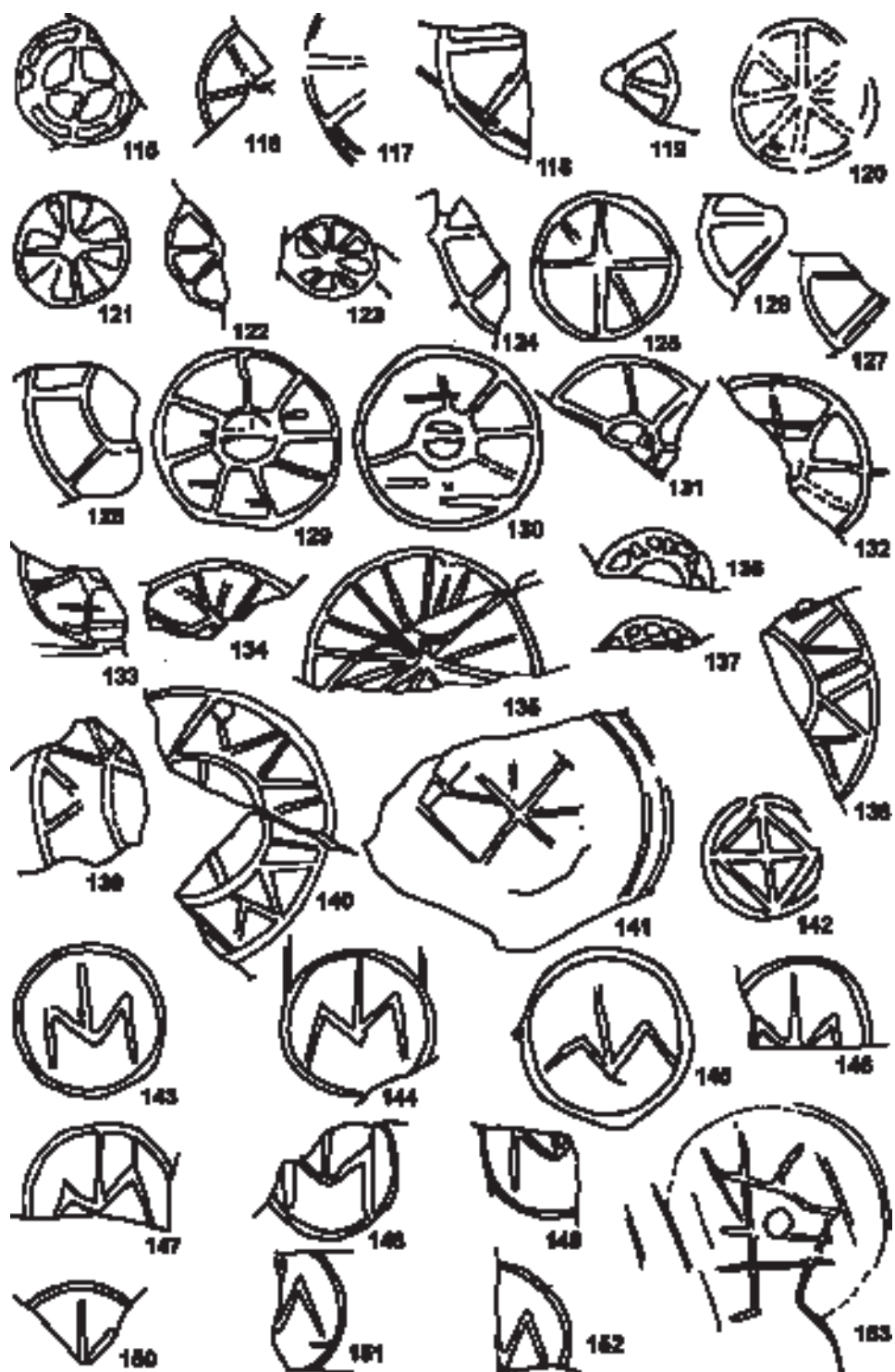
²³ Zatím výjimku představuje identita značky z Boleslavi (*obr. 4, č. 144*) a z Vyšehradu (*Nechvátal 2004, obr. 372: 10*), vzdálených asi 23 km.

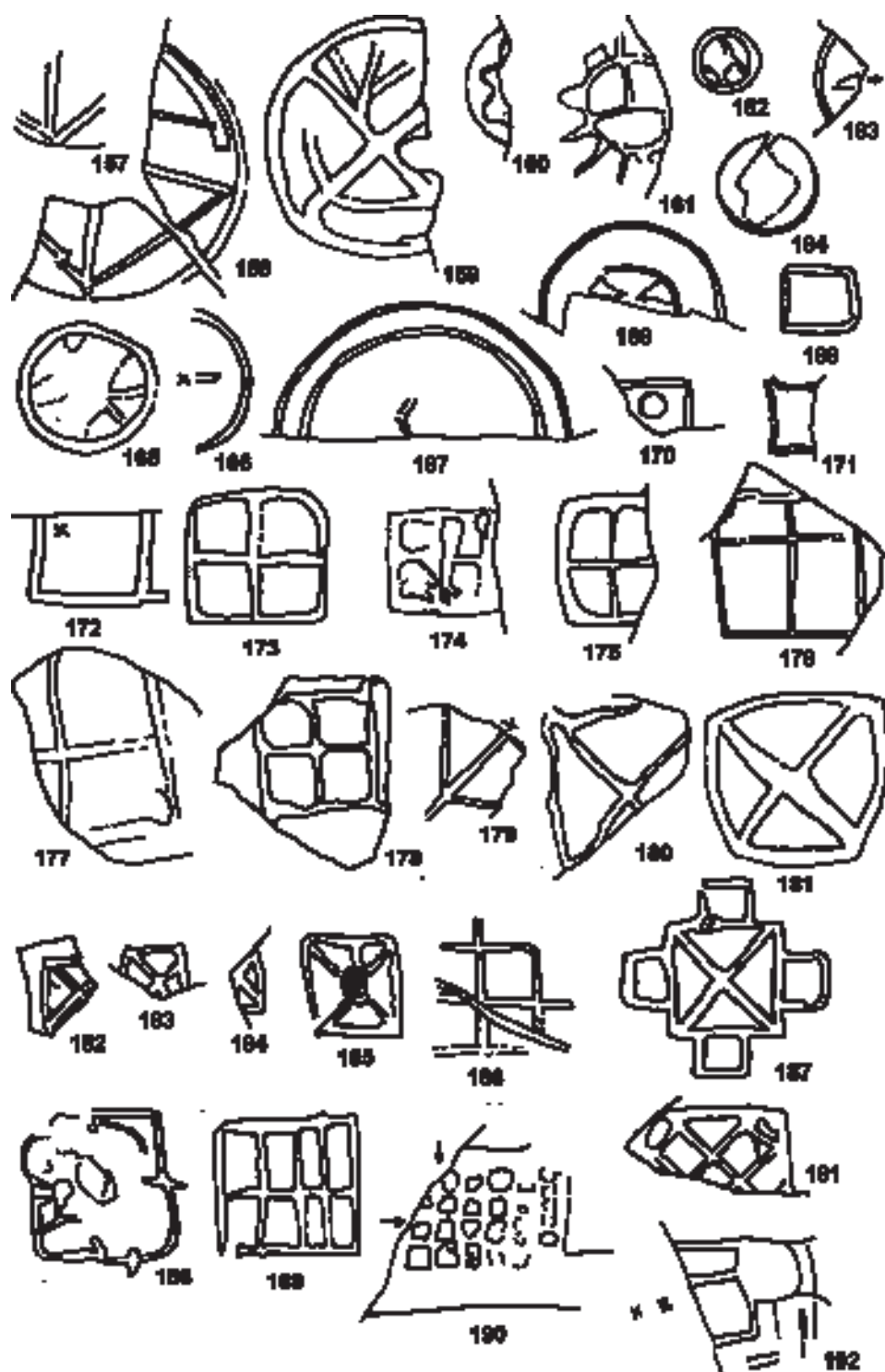
- CDB*: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae I, II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1907, 1912.
- Dostál, B.* 1975: Břeclav–Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec IV. Brno.
- Goš, V.* 1973: Slovanská osada v Mohelnici. Archeologické rozhledy 25, 371–379.
- Hołubowicz, W.* 1965: Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian. Wrocław.
- Charvát, P.* 1995: On Slavs, Silk and the Early State: The Town of Čáslav in the Pristine Middle Ages. Památky archeologické 85, 108–153.
- Klápště, J.* 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- Krzemieńska, B. – Třešník, D.* 1964: Služebná organizace v raně středověkých Čechách. Československý časopis historický 12, 637–667.
- Kurnatowska, Z.* 1973: Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego, in: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 21, 437–447.
- Lalík, T.* 1971: Whošć kanonikůw staroboleslawskich w pierwszej połowie XI wieku. Z studiów nad organizacją domeny ksażezej, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 19, 399–429.
- Lepówna, B.* 1968: Garncarstwo gdańskie w X–XIII wieku. Gdańsk.
- Moździoch, S.* 2002: Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim. Warszawa.
- Nechvátal, B.* 2004: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha.
- Nekuda, V.* 1963: Nálezy středověkých hrnčářských pecí na Moravě. Časopis Moravského musea 50, 109–137.
- Petráček, T.* 2002: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století. Praha.
- Richter, M.* 1967: Hrnčářské pece v Kostelci nad Orlicí. Archeologické rozhledy 19, 500–509.
- 1982: Sekanka Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha.
- 1994: Hrnčářská pec ze Starého Mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky), in: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 145–157.
- Rzeźnik, P.* 1991: Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X–XI wieku. Poznań.
- Skalský, G.* 1932: Nález českých denárů z konce X. století ve Staré Boleslavi. Ročenka Okresní Jednoty muzejní v Brandýse n. L. Brandýs nad Labem.
- Sláma, J.* 1970: Příspěvek k dějinám českého hrnčářství 9. a 10. století. Sborník národního muzea – řada A – Historie 24, č. 1–2, 157–164.
- 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. Praha.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica 14. Praha.
- Snášil, R.* 1982: Hrnčářská pec z trhové vsi Veligradu, in: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, Brno, 3–24.
- Szafranczy, W. i Z.* 1961: Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie. Wrocław.
- Stoksik, H. – Rzeźnik, P.* 2003: Naczynia ceramiczne z wczesnośredniowiecznej pracowni we Wrocławiu w świetle wyników badań fizykochemicznych. Szkło i Ceramika 54/4, 30–34.
- Šolle, M.* 1963: Statistický rozbor kouřimské keramiky z 9.–10. století. Archeologické rozhledy 15, 177–180, 189–195.
- 1979: Pšovská keramika a její vztahy k hrnčářskému okruhu Kouřimskému. Archeologické rozhledy 31, 498–526.
- Unger, J.* 1978: Identické značky na keramice z Hrádku u Čáslavi. Archaeologia historica 3, 403–406.
- Váňa, Z.* 1973: Značky na keramice ze slovanských hradišť v Zabrušanech a v Bilíně, okr. Teplice. Archeologické rozhledy 25, 196–215.
- Varadzin, L.* 2002: Keramické značky ze Staré Boleslavi. Příspěvek k poznání zásobování raně středověkého hradiště keramikou. Ms. diplomové práce, FFUK.
- 2004: Značky na dnech keramických nádob ve středověku, in: Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha, 165–199.
- v tisku: Zásobování raně středověkého hradiště Stará Boleslav keramikou. Příspěvek k poznání distribuce keramiky v raném středověku, in: Spotkania Bytomskie 7, Wrocław.
- Vávra, I.* 1974: Žitavská cesta. Historická geografie 12, 27–83.
- Vizdal, J.* 1963: Hromadný nález slovanských nádob v Oboríně. Archeologické rozhledy 15, 372–376, 365–366.
- Zápotocký, M.* 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku. Památky archeologické 56, 205–385.

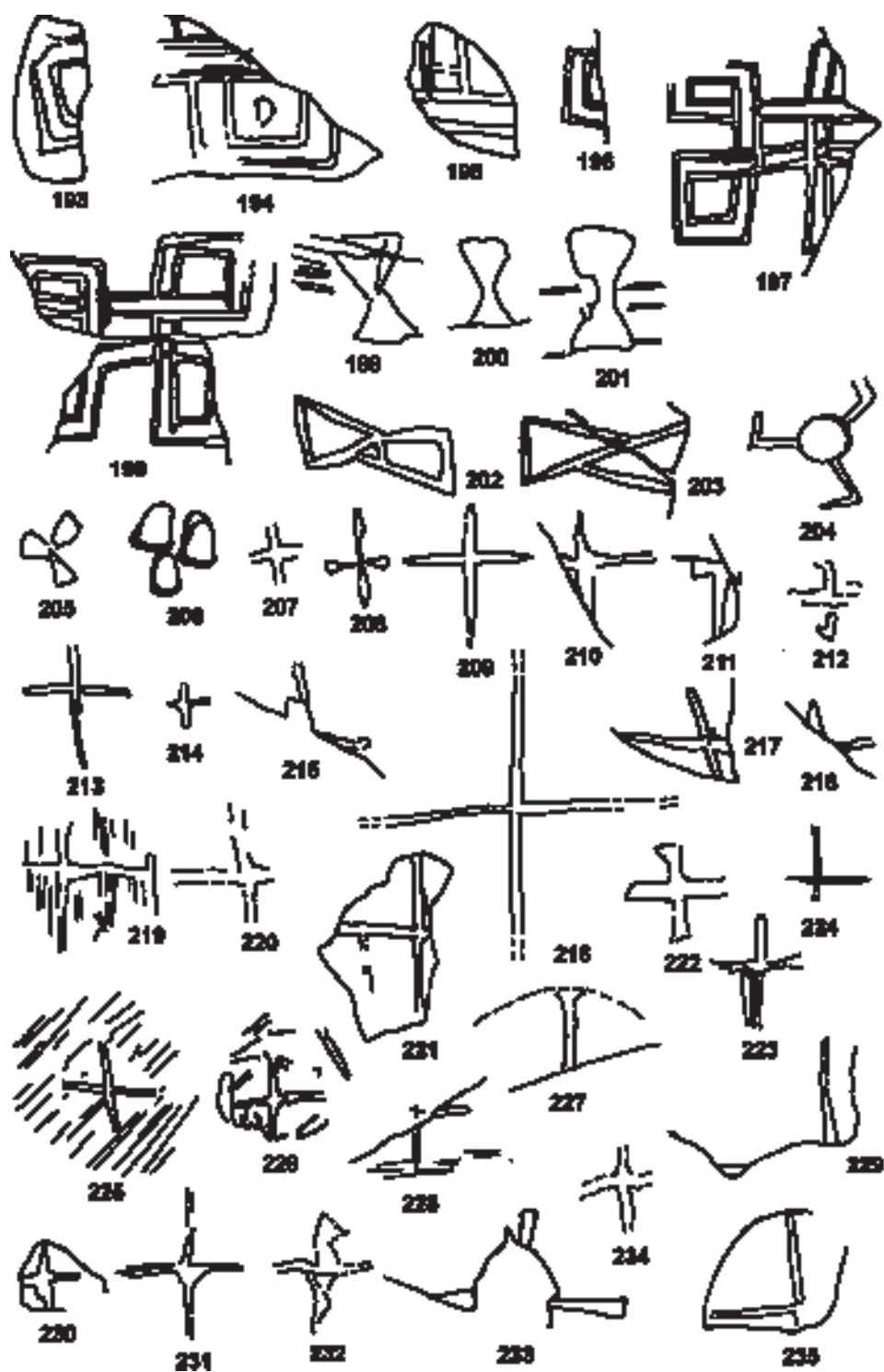

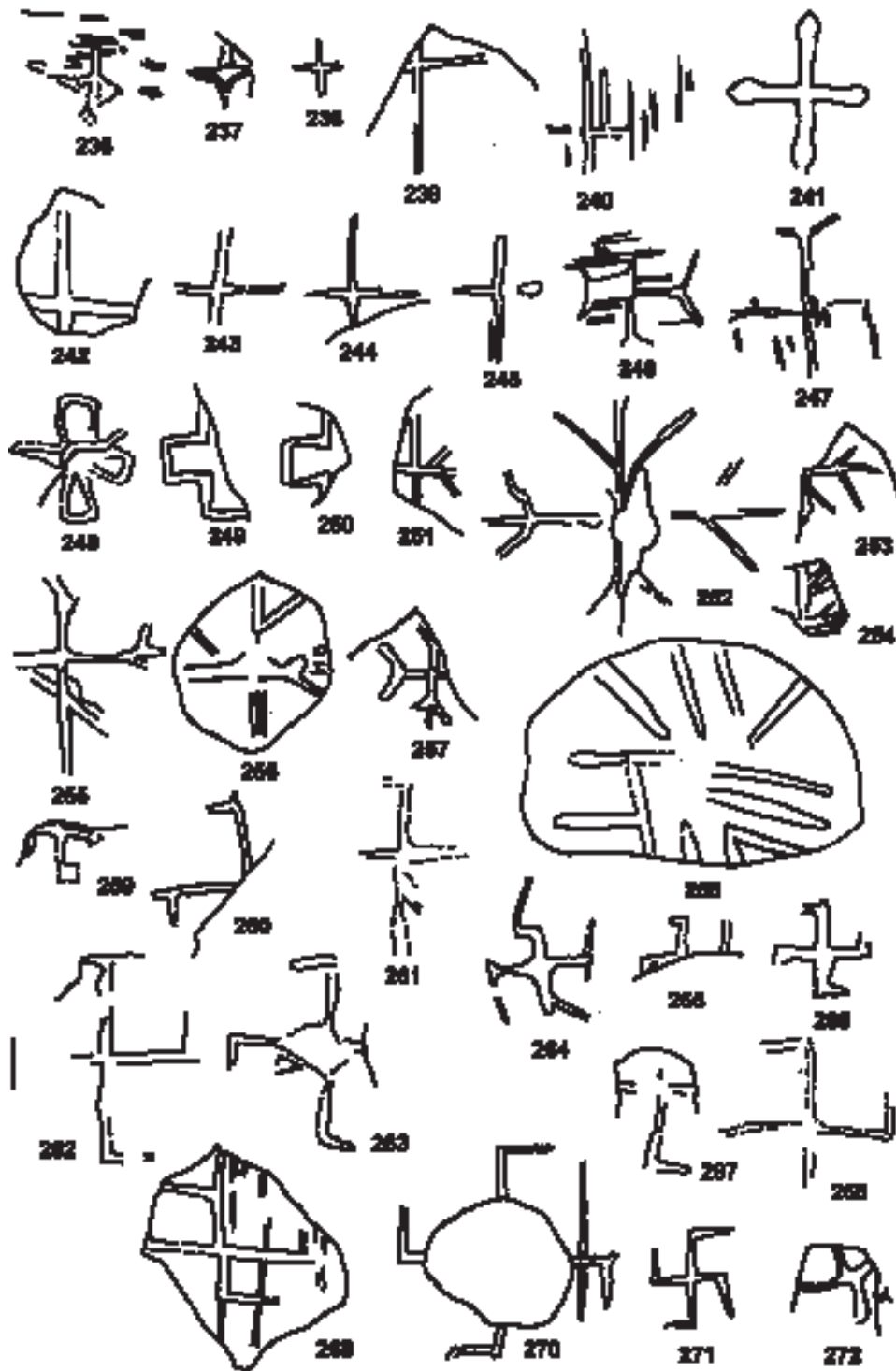

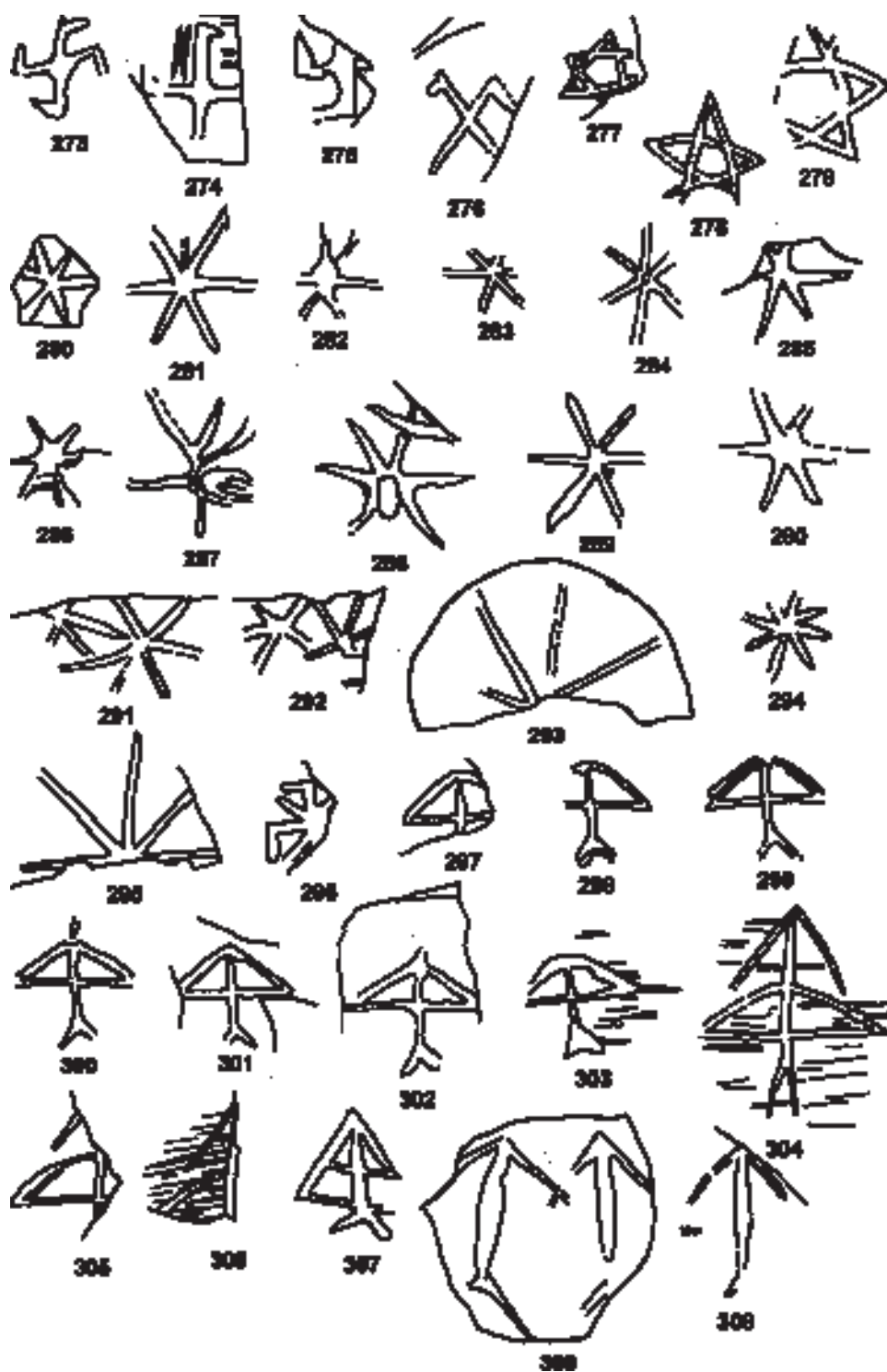

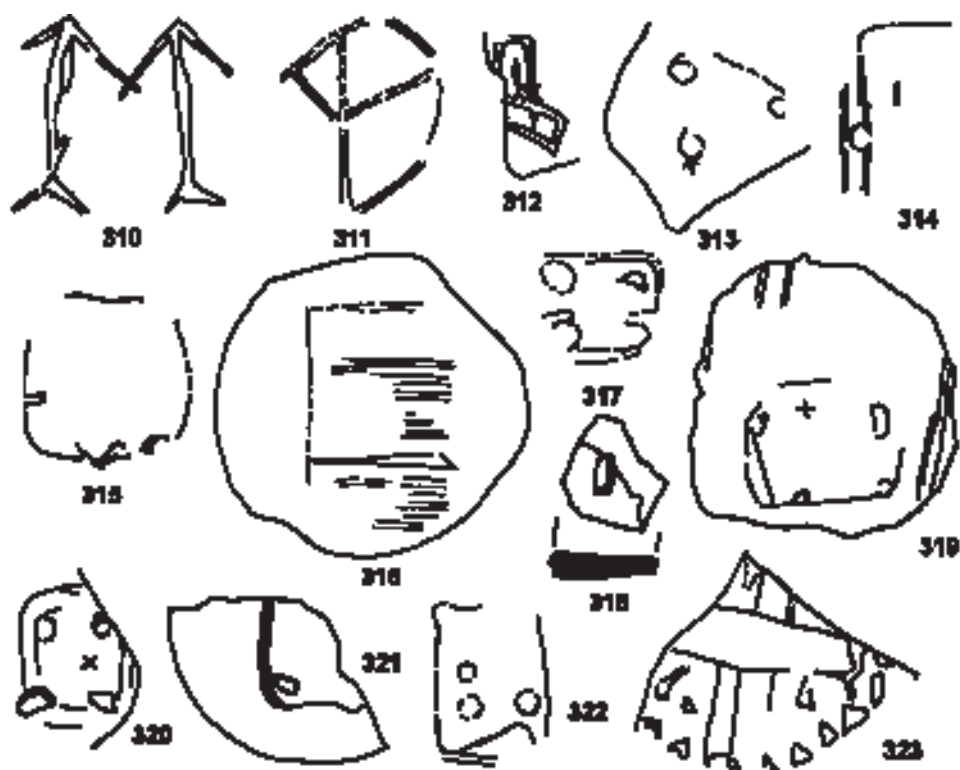

Obr. 4. Veškeré značky z den nádob ze Staré Boleslavi nalezené během archeologických výzkumů do jara 2002. Měřítko 1 : 2. Jediná vhodná metoda zobrazování značek je sejmutí otisku včetně nerovnosti v jejím okolí (ty pomáhají určit identičnost značek), nejlépe přetahem tuhou přes jemný letecký papír. Z Boleslavi vyobrazují jen zachované, nebo přinejmenším dostatečně specifické značky, tedy veškeré zlomky z třídy A, B a C. Pozitivní obrazce (vystouplé) jsou zobrazeny zdvojenou linií, negativní stínem (obvykle v případě technických otisků). V případě zlomků – pokud není zachován střed dna nebo z charakteru motivu není zřejmá jeho poloha – uvádím předpokládané umístění středu drobným křížkem (určeno podle koncentrických linií na vnitřní straně dna), což dovoluje přibližnou rekonstrukci motivů. Tam, kde nebylo možné střed lokalizovat, ukazuje předpokládaný směr jeho umístění šipka. Dále uvádím i technické otisky na dnech (obr. 4: 313–323), z nichž většina zachycuje tzv. nástavce na zakrytí osy připevněné k hrncířskému kruhu (více Varadzin 2004, 166).

Abb. 4. Alle bei den Grabungen bis Frühling 2002 in Stará Boleslav gefundenen Bodenmarken. Maßstab 1 : 2. Die einzige geeignete Methode die Bodenmarken abzubilden sind Abdrücke einschließlich der Unebenheiten in der Umgebung (diese helfen auch, die Identität der Marken zu bestimmen), am besten durch Nachziehen mit einem Bleistift über dünnes Papier. Aus Stará Boleslav werden lediglich die erhaltenen, bzw. die zumindest ausreichend spezifischen Marken abgebildet, d.h. alle Fragmente der Klassen A, B und C. Positive (d.h. hervortretende) Teile sind mit zweifacher Linie dargestellt, negative mit Schatten (meist im Fall technischer Abdrücke). Bei den Fragmenten – sofern die Bodenmitte nicht erhalten ist oder der Charakter des Motivs nicht aus der Lage ersichtlich ist – bezeichne ich die vorausgesetzte Lage der Bodenmitte mit einem Kreuz (bestimmt aufgrund von konzentrischen Linien an der Innenseite des Bodens), was eine ungefähre Rekonstruktion des Motivs erlaubt. Dort, wo es nicht möglich war, die Mitte zu lokalisieren, wird die vorausgesetzte Richtung der Mitte durch einen Pfeil bezeichnet. Ferner führe ich auch die technischen Abdrücke auf dem Boden auf (Abb. 4: 313–323), von denen die meisten den sog. Ansatz zeigen, d.h. die Stelle an denen die Achse der Töpferscheibe befestigt war (mehr s. Varadzin 2004, 166).

Bodenmarken auf den Keramikgefäßen aus Stará Boleslav

In diesem Aufsatz werden die aus dem Studium der Bodenmarken vom Burgwall Stará Boleslav (10. – Mitte 13. Jh.) in Mittelböhmen gewonnenen Erkenntnisse präsentiert (*Abb. 1*).

1. Der Anteil der markierten Keramik beträgt auf diesem Fundort etwa 38 % (*Tab. 1*). Der Vergleich mit anderen Fundorten zeigt, dass der Anteil der markierten Keramik regional verschieden war. Der Vergleich der Anteile von der Vorburg und der Akropolis (d.h. aus zwei sozial verschiedenen Räumen) hat eine beträchtliche Übereinstimmung erwiesen, die der Vorstellung widerspricht, die Marken hätten im Rahmen der Dienstbarkeit abgegebene Gefäße bezeichnet.

2. Eine große Menge an nicht identifizierten Matrizen weist auf eine bedeutende Anzahl (berechnete Schätzung: mehrere Dutzend) von Töpfern hin, die zeitgleich (obwohl verschieden intensiv) an der Belieferung von Stará Boleslav beteiligt waren; Entsprechend ist die Lage auch auf anderen Fundorten. Da diese Lage in keinem Verhältnis zur Anzahl der Töpfer steht, die als Dienstboten in den Schriftquellen erwähnt werden, weist das Studium der Bodenmarken relativ häufig auch eine Assoziation zwischen der Aussage der schriftlichen und archäologischen Quellen auf. Gleichzeitig öffnet sich dadurch jedoch der Raum zur Diskussion über eine andere Art der Belieferung mit Keramik (zumindest für die Zentralorte) als die Dienstbarkeit.

3. Gleichzeitig ist auf die Möglichkeiten hingewiesen worden, die identische Marken bieten. Vor allem das Vorkommen größerer Gruppen zeugt von einer gewissen Präferenz bei der Konsumption der Erzeugnisse einiger weniger Werkstätten gegenüber anderen Töpfern. Da in unserem Fall jedoch diese größeren Gruppen an einer einzigen Stelle des Burgwalls in der Nähe der Wenzelskirche kumuliert sind (*Abb. 2*), was auf die Lage des Gehöfts (oder einer anderen nicht genau bestimmbareren Wirtschaftseinheit, die die Abgaben verwaltete) hinweisen könnte, halte ich es für möglich, dass einige der markierten Gefäße von den Töpfern auf dem Burgwall im Rahmen der Dienstbarkeit abgegeben wurden.

Parallel dazu müssen jedoch auch andere Verteilungsmechanismen fungiert haben. Wie anders könnten wir entsprechende Anteile markierter Keramik auf der Akropolis von Stará Boleslav und auf der Vorburg erklären? Es sei daran erinnert, dass der Anteil der markierten Keramik im dörflichen Milieu (am häufigsten auf der Keramik von den Gräberfeldern erwiesen) mit jenem der Zentralorte vergleichbar ist. Diese Tatsachen stellen die Voraussetzung S. *Moździochs* (2002, 178–183) in Frage, wonach die Funktion der Marken lediglich mit der Dienstbarkeit zusammenhängen würde. Dann würden die Marken nämlich lediglich auf den Akropolen der Burgwälle oder in den Arealen der Gehöfte nicht nur im Rahmen eines einzigen Fundorts, sondern auf dem Gebiet des ganzen Staates überwiegen.

4. Schließlich erlaubt der Vergleich technologischer Unterschiede zwischen den Gefäßen, die mit Hilfe identischer Marken mit ein und derselben Werkstatt in Verbindung gebracht werden, technologische Merkmale zu definieren, mit deren Hilfe wir uns der Abgrenzung der Erzeugnisse einer Werkstatt innerhalb der Masse der Keramikfunde nähern können.

Im Text wurde versucht, eine der archäologischen Quellen wiederzubeleben. Die gesammelten Ergebnisse werden auch weiterhin Gegenstand von Diskussionen sein. Die Perspektive des Studiums der Bodenmarken beschränkt sich nicht auf einen einzigen Fundort, sondern gilt für den Vergleich der Komplexe von verschiedenen Fundorten. Damit berühren wir die Frage, welche archäologischen Mittel für das Studium der Verteilung der Keramik verwendet werden können. Die Abgrenzung der sog. Produktionskreise, die aufgrund von morphologischen Indikatoren bestimmt sind, der Verzierung und gegebenenfalls der Vorgangsweise bei der Zubereitung des Töpferleims (d.h. von Merkmalen die im Grunde durch das *Vorhaben* des Töpfers bestimmt sind, haben für die genaue Beschreibung des Distributionsprozesses einen geringen Wert, der vor allem noch durch die Voraussetzung vermindert wird, dass sie durch allgemein angewandte Anforderungen an die Gesamtgestalt der für eine bestimmte Region charakteristischen Erzeugnisse beeinflusst waren (d.h. durch etwas, was die Kultur-anthropologie als *Stil* bezeichnet). Damit hängt wahrscheinlich auch die überraschende Uniformität der Keramikgefäße im Rahmen der zugehörigen morphologischen Horizonte im 10.–12. Jh. auf dem

Gebiet Mittelböhmens, aber auch in anderen Regionen der Tschechischen Republik, zusammen. Die vorausgesetzte Tendenz seitens der Töpfer, eventuelle Unterschiede zwischen den Erzeugnissen zu elidieren, kompliziert es, die Bewegung konkreter Produkte aufgrund von Merkmalen abzugrenzen und zu verfolgen, die als sog. Produktionskreise definiert werden. Auch wenn es manchmal gelingt, Gefäße zu identifizieren, die durch einen „hohen Grad an Übereinstimmung“ verbunden sind (z.B. *Klápště 1994, 95*), ihre Anzahl wird immer klein bleiben und sie sind für das Studium der Distribution von geringer Bedeutung. Mehr Möglichkeiten könnte die Beschreibung des Rohstoffs liefern, dessen geologische Verfügbarkeit die Wahlmöglichkeiten des Töpfers beschränkt und es dadurch erlaubt, seine Erzeugnisse aus der Masse der sonst ähnlichen Gefäße auszugrenzen. Der Nachteil bei dieser Vorgangsweise besteht neben den Ansprüchen an das Studium (einschließlich der Notwendigkeit serienweise mineralogische Gutachten ausarbeiten zu lassen) im überaus schwierigen Vergleich mit anderen Fundorten (durch eine wie auch immer gute, formalisierte Beschreibung der Gruppen von Keramikteig wird die Kommunikation bisweilen auch nicht erleichtert). Als aussichtsreichstes Mittel beim Studium der Distribution erscheinen zweifellos identische Bodenmarken. Die Feststellung gegenseitiger Übereinstimmungen ist relativ unproblematisch, kann auch durch Vermittlung einer geeigneten Veröffentlichung durchgeführt werden, und der Anteil der markierten Gefäße, der sich auf unserem Gebiet um 25–40 % bewegt, stellt auch eine gewisse quantitative Garantie dar.

Der Vergleich der Bodenmarken von Stará Boleslav mit anderen Fundorten kann vorerst nicht durchgeführt werden, denn sie sind entweder unveröffentlicht, oder die Veröffentlichung entspricht nicht den grundlegenden Anforderungen (d.h. Abbildung in Form von Abdrücken, keinesfalls Zeichnungen, bzw. schematische Zeichnungen). Dabei wäre es, denke ich, vorteilhaft, eine systematische (wenn auch zeitraubende) Veröffentlichung von Bodenmarken von allen Fundorten vorzunehmen und damit eine öffentlich verfügbare Datenbank einzurichten, entsprechend etwa der Daktyloskopie. Es geht dabei um nichts Geringeres als der Charakter und das Ausmaß der Distribution in den ersten Jahrhunderten des Böhmisches Staates. Da Ware studiert wird, die allen sozialen Gruppen zugänglich war, berühren die neuen Feststellungen nicht nur eine ganze Reihe von wirtschaftlichen Fragen, sondern auch den Prozess der Integration der frühmittelalterlichen Bauernschaft in das Gebilde, das wir als frühmittelalterlichen Staat bezeichnen. Es ist klar, dass die Veröffentlichung der Funde von Stará Boleslav nur den ersten Schritt darstellt, der ohne Nachfolge nicht zu den gewünschten Zielen führen kann.

Deutsch von *Tomáš Mařík*
English by *Alastair Millar*